

ایمان در قرآن کریم

مفهوم و گونه‌ها

دکتر سید مجتبی رضوی طوسی

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

کتابسادیق

ایمان در قرآن کریم، مفهوم و گونه‌ها □ تألیف: دکتر سید مجتبی رضوی طوسی □ ناشر: دانشگاه
امام صادق (ع) □ ویراستار: احسان منصودی □ چاپ اول: ۱۳۹۰ □ قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه □ چاپ و صحافی: زلال کوثر □ شابک: ۵-۱۵۴-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

برشته: رضوی طوسی، مجتبی، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور: ایمان در قرآن کریم: مفهوم و گونه‌ها/تألیف مجتبی
رضوی طوسی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۳۹۴ ص.
شابک: ۷۰۰۰۰ ریال: ۵-۱۵۴-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: ایمان (اسلام) -- جنبه‌های قرآنی
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده‌بندی گنجره: ۱۳۹۰ ۱۶۹/۱۰۲
رده بندی دیویی: ۱۵۹/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۱۱۵۷۳

فهرست اجمالی

۱	سخن ناشر.....
۵	مقدمه.....
۱۳	فصل اول: مهم‌ترین نظریه‌های مطرح در موضوع مفهوم ایمان.....
۱۶۵	فصل دوم: مهم‌ترین نظریه‌های مطرح در موضوع گونه‌های ایمان.....
۲۱۷	فصل سوم: مفهوم و گونه‌های ایمان در قرآن.....
۳۴۹	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۳۷۷	منابع و مأخذ.....
۳۸۱	فهرست اعلام.....

فهرست تفصیلی

.....	سخن ناشر	۱
.....	مقدمه	۵
.....	فصل اول: مهم‌ترین نظریه‌های مطرح در موضوع مفهوم ایمان	۱۳
.....	کلیات	۱۳
.....	۱. نظریات برجسته محققان غیرمسلمان	۱۵
.....	۱-۱. نظریه متالهمین متقدم کاتولیک (نظریه‌های گزاره‌ای یا اراده‌گرا)	۱۹
.....	۱-۲. نظریه‌های گزاره‌ای متأخرین	۲۸
.....	۱-۲-۱. بلز پاسکال	۲۸
.....	۱-۲-۲. ویلیام جیمز	۳۲
.....	۱-۲-۳. آلوین پلاتینجا	۳۶
.....	۱-۳. نظریه‌های پروتستان‌های متقدم: ایمان به عنوان حالتی روحی (ایمان غیرگزاره‌ای)	۴۰
.....	۱-۳-۱. مارتین لوتر	۴۱
.....	۱-۴. نظریه‌های غیرگزاره‌ای متأخرین: ایمان به عنوان حالتی روحی و احساس دلبستگی	۴۶
.....	۱-۴-۱. پل تیلیخ	۴۶
.....	۱-۴-۲. جان هیک	۵۴
.....	اول. مشخصه‌های مفهوم ایمان در نظریه‌پردازی جان هیک	۵۹
.....	۱-۵. جمع‌بندی	۵۹
.....	۲. نگاهی به نظریه‌پردازی‌های محققان مسلمان	۶۱

- ۲-۱. محوریت عمل به‌عنوان مشخصه اصلی ایمان (نظریه‌پردازی خوارج)..... ۶۴
- ۲-۲. تبدیل نقش عمل و تأکید بر معرفت و اقرار (نظریه‌پردازی مرجئه)..... ۷۳
- ۲-۳. ایمان تصدیق است (نظریه‌پردازی اشاعره)..... ۸۵
- ۲-۳-۱. ابو حامد غزالی..... ۹۰
- ۲-۴. برجسته‌سازی نقش عمل در مفهوم ایمان - (نظریه‌پردازی معتزله)..... ۱۰۱
- ۲-۵. ایمان: تصدیق قلبی به‌خدا، رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و ائمه (علیهم‌السلام) است (نظریه‌پردازی شیعه)..... ۱۱۰
- ۲-۵-۱. شیخ مفید..... ۱۱۲
- ۲-۵-۲. شیخ الطائفه محمد بن الحسن الطوسی..... ۱۱۷
- ۲-۵-۳. محقق طوسی..... ۱۲۲
- ۲-۵-۴. ملا صدرا..... ۱۲۴
- ۲-۵-۵. سید محمد حسین طباطبایی..... ۱۲۸
- ۲-۵-۶. مرتضی مطهری..... ۱۳۴
- ۲-۵-۷. عبدالله جوادی آملی..... ۱۴۱
- ۲-۵-۸. عبدالکریم سروش..... ۱۴۶
- ۲-۶. سخن آخر..... ۱۵۶
- پی‌نوشت‌ها..... ۱۵۷

فصل دوم: مهم‌ترین نظریه‌های مطرح در موضوع گونه‌های ایمان ۱۶۵

- کلیات..... ۱۶۵
۱. ویلیام جیمز..... ۱۷۱
۲. بل تیلیخ..... ۱۷۲
۳. مرجئه..... ۱۷۸
۴. معتزله..... ۱۸۲
۵. آراء غزالی..... ۱۸۵
۶. تفسیر ملا صدرا..... ۱۸۷
۷. مرتضی مطهری..... ۱۹۰
۸. محمد حسین طباطبایی..... ۱۹۳
۹. عبدالله جوادی آملی..... ۲۰۰
۱۰. سروش..... ۲۰۵
- پی‌نوشت‌ها..... ۲۱۴

فصل سوم: مفهوم و گونه‌های ایمان در قرآن ۲۱۷

مقدمه ۲۱۷

الف. نظر صاحب المیزان در چگونگی تفسیر قرآن ۲۱۹

ب. روش ایزوتسو ۲۲۵

ج. روش ماکدر این پژوهش ۲۳۰

د. معنای لغوی (فرهنگنامه‌ای) آمن و ایمان ۲۳۵

ه. واژه ایمان و مشتقات آن در قرآن ۲۳۹

۱. حوزه‌های معناداری ایمان (گونه‌داری معنایی ایمان) ۲۴۱

۱-۱. قبل ایمان به همراه حرف باء ۲۴۱

۱-۲. ایمان و متعلقات واحد و متعدد ۲۴۱

۱-۳. ایمان همراه حرف «م» ۲۴۲

۱-۴. نقشه‌های مخالف ایمان (مصدری) در جمله ۲۴۳

۱-۵. ایمان و انذار ۲۴۳

۱-۶. ایمان و علم (آگاهی) ۲۴۳

۱-۷. ایمان قولی - ظاهری ۲۴۴

۱-۸. ایمان و عمل صالح ۲۴۴

۱-۹. ایمان و کفر ۲۴۴

۱-۱۰. ایمان در کنار یهودیت و مسیحیت ۲۴۴

۱-۱۱. ایمان و تقوا ۲۴۵

۱-۱۲. زوال ایمان یا تبدیل آن به نقطه مقابل (کفر) ۲۴۵

۱-۱۳. ایمان و هدایت ۲۴۵

۱-۱۴. خداوند، فاعل ایمان ۲۴۵

۱-۱۵. ایمان و تسلیم محض ۲۴۶

۱-۱۶. ایمان و گناه ۲۴۶

۱-۱۷. ایمان و شرک ۲۴۶

۱-۱۸. ایمان و قلب ۲۴۶

۱-۱۹. ایمان و ایمان (ترغیب و امر ایمان داران به ایمان آوردن) ۲۴۷

۱-۲۰. ایمان و فسق (مؤمن و فاسق) ۲۴۷

۱-۲۱. ایمان و ظلم ۲۴۸

۱-۲۲. نبود ایمان، طغیان است ۲۴۸

۱-۲۳. تکذیب کنندگان آیات الهی و مؤمنین ۲۴۸

۱-۲۴. استکبار انسان و ایمان نیارودن او ۲۴۸

۲۴۹	۱-۲۵. ایمان افزایش پذیر است.....
۲۴۹	۱-۲۶. ایمان و اطمینان قلبی.....
۲۵۰	۱-۲۷. تثبیت‌پذیری ایمان (ملبس شدن ایمان به شک و ترلززل).....
۲۵۰	۱-۲۸. ایمان و ازیاب.....
۲۵۰	۱-۲۹. توبه و ایمان.....
۲۵۰	۱-۳۰. مؤمن و منافق.....
۲۵۱	۱-۳۱. ایمان و ابتلاء.....
۲۵۱	۱-۳۲. تنمّس ایمان.....
۲۵۱	۱-۳۳. ایمان پیروی از حق است.....
۲۵۲	۱-۳۴. ایمان و اسلام.....
۲۵۲	۱-۳۵. شک و ایمان.....
۲۵۳	۱-۳۶. توکل و ایمان.....
۲۵۳	۱-۳۷. اعتصام به خداوند.....
۲۵۳	۱-۳۸. مؤمن و مفسد.....
۲۵۳	۱-۳۹. اجترّاح السیء، جرم و ایمان.....
۲۵۴	۱-۴۰. ایمان و خشوع.....
۲۵۴	۱-۴۱. ایمان و ذکر.....
۲۵۵	۱-۴۲. بینة و ایمان.....
۲۵۵	۱-۴۳. اجابت دعوت الهی.....
۲۵۵	۱-۴۴. ایمان و اختیار.....
۲۵۵	۱-۴۵. مفهوم اکثریت و ایمان.....
۲۵۸	۲. مشخصه‌های مفهوم ایمان.....
۲۶۶	۲-۱. ایمان و انذار.....
۲۶۷	۲-۲. ایمان و نداشتن استکبار.....
۲۷۰	۲-۳. ایمان و معرفت.....
۲۷۳	۲-۴. اختیار و ایمان.....
۲۷۵	۲-۵. ایمان و بینة (نقش بینة در ایمان آوردن مؤمنان).....
۲۷۷	۲-۶. ایمان و توبه.....
۲۷۹	۳. مفاهیمی که نسبت پسینی با ایمان دارند و می‌توانند حلقه مکمل آن به شمار آیند.....
۲۷۹	۳-۱. ایمان و عمل صالح.....
۲۸۲	۳-۲. ایمان و تقوا.....
۲۸۶	۳-۳. ایمان و تسلیم محض.....

۳۸۹.....	۳-۴. ایمان و اطمینان.....
۳۹۲.....	۳-۵. ایمان و آزمایش الهی (ابتلاء).....
۳۹۳.....	۳-۶. نو شدن ایمان.....
۳۹۳.....	۳-۶-۱. نقش تذکر در ایمان.....
۳۹۵.....	۳-۶-۲. توبه و ایمان.....
۳۹۶.....	۳-۷. ایمان و توکل.....
۳۹۹.....	۳-۸. ایمان و خشوع.....
۳۰۱.....	۳-۹. افزایش پذیری ایمان.....
۳۰۳.....	۴. بررسی مفاهیمی که به نظر می‌رسد مفهومی مساوق یا مشابه ایمان دارند.....
۳۰۳.....	۴-۱. ایمان عبارت از اتباع حق است.....
۳۰۴.....	۴-۲. ایمان و شک.....
۳۰۵.....	۴-۳. ایمان و هدایت.....
۳۰۷.....	۵. ایمان و مفاهیم مغایر.....
۳۰۷.....	۵-۱. مفاهیم مخالفی که قابل جمع با مفهوم ایمان دانسته شده‌اند.....
۳۰۷.....	۵-۱-۱. ایمان و گناه (لغزش مؤمن).....
۳۱۰.....	۵-۱-۲. ایمان و شک.....
۳۱۳.....	۵-۲. مفاهیمی که در نقطه مقابل مفهوم ایمان قرار دارند.....
۳۱۳.....	۵-۲-۱. ایمان و کفر.....
۳۱۸.....	۵-۲-۲. ایمان و شرک.....
۳۲۰.....	۵-۲-۳. طغیان.....
۳۲۱.....	۵-۲-۴. تکذیب آیات الهی.....
۳۲۱.....	۵-۲-۵. ایمان در مقابل فسق.....
۳۲۲.....	۵-۲-۶. مؤمن و منافق.....
۳۲۴.....	۵-۳. زوال ایمان.....
۳۲۴.....	۵-۳-۱. تبدیل ایمان به کفر.....
۳۲۶.....	۵-۳-۲. ازایچه قلب و نقصان ایمان.....
۳۲۹.....	۶. ایمان و اسلام.....
۳۳۰.....	۷. عواملی که در فرایند ایمان آوردن مؤثرند.....
۳۳۱.....	۷-۱. ایمان و مشیت و اذن الهی.....
۳۳۲.....	۷-۲. ایمان زبانی مردود است.....
۳۳۷.....	یادداشت ها.....
۳۳۸.....	پی‌نوشتها.....

جمع بندی و نتیجه گیری	۳۴۹
۱. ویژگی اختیار	۳۵۱
۲. گونه‌های ایمان در قرآن کریم	۳۵۴
۳. مقایسه بین موارد کاربرد ایمان، مؤمنین و ایمان‌آوردندگان	۳۵۵
۴. متعلق ایمان	۳۵۷
۵. جمع بندی	۳۶۲
۶. مؤمن حقیقی در قرآن کریم	۳۶۴
۷. جمع بندی	۳۷۱
۸. سخن آخر	۳۷۳
منابع و مأخذ	۳۷۷
الف. فارسی	۳۷۷
ب. منابع عربی	۳۷۹
ج. منابع انگلیسی	۳۸۰
د. سایتهای اینترنتی	۳۸۰
فهرست اعلام	۳۸۱

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

جایگاه محوری قرآن کریم در منظومه فکری اسلام و ویژگی های منحصر بفرد آن، منجر شده تا خداوند متعال نسبت به تدبیر در این کتاب الهی و بهره مندی از اصول و آموزه های آن به مثابه راهنمایی جاودانی، به کرات توصیه نموده باشد. در واقع قرآن کریم در کلام الهی به اوصافی بنیادین شده که حکایت از حیات و تأثیرگذاری مستمر آن در ورای تمامی زمان ها و مکان ها دارد؛ اوصافی چون «هدایت گری و بشارت دهندگی» (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ - بخشی از سوره مبارکه الاسراء، آیه شریفه ۹)، «صبور حکمت» (وَالْقُرْآنُ الْحَكِيمُ - سوره مبارکه یس، آیه شریفه ۲)، «دارای کرامت» (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ - سوره مبارکه الواقعة، آیه شریفه ۷۷) و مواردی از این قبیل که در مجموع دلالت بر ضرورت مراجعه مستمر به این کتاب الهی و بهره مندی از آن برای فهم معنای زندگی، فلسفه حیات و نحوه اداره امور دارد. به همین خاطر است که خداوند متعال «قرآن کریم» را از این حیث جامع معرفی نموده و تصریح دارد که «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» (قرآن کریم، سوره مبارکه الکهف، آیه شریفه ۵۴). این

خطاب عمومی به انسان دلالت بر آن دارد که «قرآن کریم» برای تمامی صاحبان عقول سلیم می‌تواند راهنما باشد و قرآن از این منظر «هادی» و «روشن‌گر» است. این معنا آن زمان آشکارتر می‌گردد که بدانیم خداوند متعال سلامت معنا و صیانت متن از هر گونه انحرافی را در طول زمان منتفی ساخته و در تمامی اعصار متنی معتبر و مستند را در اختیار انسان قرار می‌دهد که می‌تواند بدان استکاء نماید؛ چنان که فرموده است: **إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** (قرآن کریم، سوره مبارکه الحجر آیه شریفه ۹).

با این مبنا و با عنایت به سفارش‌های بیان شده از سوی رسول خدا ﷺ و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در خصوص ضرورت تمسک به قرآن کریم و اهل بیت (علیهم‌السلام)، ضرورت مطالعات قرآنی با استفاده از روش‌های میان‌رشته‌ای متناسب با نیازها و مسائل هر دوره‌ای، آشکار می‌گردد. دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) به‌عنوان نهادی که بر بنیادی خیر و نیکو و مطابق با آموزه‌های دینی تأسیس شده و چنان تعریف شده تا بر این اصل استوار بوده و بدین ترتیب از کثری و انحراف دور باشد (أَقَمْنَ أُسُسَ بُنْيَانِهِ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ - قرآن کریم، سوره مبارکه التوبه، بخشی از آیه شریفه ۱۰۹)، از حیث محتوایی، فلسفی و ساختاری در ارتباطی تنگاتنگ با قرآن کریم قرار دارد و توسعه مطالعات قرآنی و تلاش برای حاکمیت فرهنگ قرآنی (در پرورش نیروی انسانی، تربیت مدیران، تولید نظریه علمی و...) تنها اولویت محوری دانشگاه به‌شمار می‌آید که تمامی سیاست‌ها در ذیل آن معنا می‌دهد. این رویکرد با هدف خروج قرآن کریم از مهجوریتی تعریف شده که رسول خدا ﷺ پیوسته نگران آن بوده و امت را نسبت به این پدیده خطرناک تحذیر می‌دادند؛ باشد که با قرآن از در افتادن به گمراهی و کفر بازداشته شوند؛ «وَقَالَ

الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (قرآن کریم، سوره مبارکه الفرقان، آیه شریفه ۳۰).

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با هدف همراهی با این آرمان بلند و با انگیزه بهره‌مندی از هدایت‌های قرآنی در گستره جامعه علمی، طرح کلان «توسعه مطالعات قرآنی» را از سال ۱۳۸۷ هم‌زمان با هفته پژوهش آغاز و مطالعات متعددی را با رویکرد تخصصی و میان‌رشته‌ای تعریف و به اجرا گذارده است. اثر حاضر از جمله محصولات این طرح با برکت است که پس از طی مراحل پژوهشی جهت بهره‌مندی جامعه علمی عرضه می‌گردد. ناشر ضمن تشکر از تمامی افرادی که در نهایی شدن این طرح همکاری نموده‌اند؛ به‌ویژه پدیدآورنده محترم، امید دارد که به این وسیله در توسعه آموزه‌های قرآنی با بهره‌مندی از راهنمایی‌های ارایه شده از معصومین علیهم السلام، در سطح جامعه علمی توفیقی کسب نماید. در این صورت رحمت قرآنی مشمول حال محقق، ناشر و خوانندگان خواهد بود که جمع کثیری از اساتید، دانشجویان و علاقه‌مندان به مطالعات قرآنی را شامل می‌شود و این وعده حق الهی است؛ آنجا که می‌فرماید: «وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (قرآن کریم، سوره مبارکه الاسراء، بخشی از آیه شریفه ۸۲). در این راستا و همچون قبل ناشر آمادگی خود را جهت دریافت آثار پژوهشی محققان و نشر آنها اعلام می‌دارد.

وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام

مقدمه

ایمان را می‌توان از جمله مفاهیم و موضوعاتی به شمار آورد که مورد کاربرد و توجه عموم مردم، چه در سطح علمی و طبقه فرهیختگان و چه در سطح عامه و مکالمات روزمره قرار دارد و از واژه‌های پربار فرهنگ لغات هر دو طبقه به حساب می‌آید. در تعاملات و مکالمات روزانه بسیار اتفاق می‌افتد که از ایمان داشتن به این شخص یا آن شیء و موضوع سخن به میان آوریم و جالب اینکه در دریافت مفهومی مشترک برای آن دچار مشکل نمی‌باشیم. معانی و مفاهیمی مثل اعتماد، باور و اعتقاد به ظرفیت و توانایی یک فرد یا یک شیء.

وقتی موضوعی به این حد فراگیر و همگانی می‌شود و مورد توجه و استفاده قرار می‌گیرد، پس باید از اهمیت برخوردار باشد و ایمان از این اهمیت برخوردار است. ایمان، یکی از مسایل اساسی انسان و بلکه از دغدغه‌های او به شمار می‌رود و شاید بدین سبب است که عامه صاحب‌نظران دنیای تأله و تفکر درباره آن سخنی گفته و آن را از منظر تحقیق و تتبع خویش دور نگاه نداشته‌اند.

در دنیای گریزان اما محتاج به معنویت، ایمان پاسخی قانع‌کننده برای پی‌جویی‌های تشنگان حقیقت، معنویت و انسانیت به شمار می‌رود و لذاست که راهبان جوامع مختلف از ایمان سخن می‌گویند، به ایمان دعوت می‌کنند و آن را همراه تغذیه روح‌برانگیزی مانند نشاط، امید، آرزومندی، توکل... به کار می‌برند و توصیه می‌نمایند.

در سطوح علمی و مدرسی مباحث متنوع و متعددی پیرامون موضوع ایمان به بحث گذاشته می‌شود. از این جمله است رابطه علم و ایمان، تناسب عقل و ایمان، رابطه ایمان و عمل، زیادت و نقصان ایمان، فواید و آثار ایمان، متعلقات ایمان، زمینه‌های روانشناختی ایمان، گونه‌های ایمان و بالاخره مفهوم ایمان. در این میان به نظر می‌رسد تعیین دریافت مفهوم ایمان نسبت به سایر بحث‌ها حالت مقدمه داشته باشد، زیرا شناخت نسبت ایمان با علم و عقل و عمل و مانند آن مستلزم آن است که قبلاً با مشخصه‌های مفهوم ایمان آشنا شده باشیم. این مسأله اهمیت درک مفهوم ایمان را روشن می‌سازد و عطف توجه به این موضوع را پیش از سایر مباحث و موضوع‌ها ضروری می‌سازد. درک این ضرورت در کنار فراگیر بودن موضوع ایمان از اسباب اشخاب مفهوم ایمان به‌عنوان موضوع اصلی کتاب حاضر بوده است.

ایمان در لغت برابر معانی مختلفی به کار می‌رود. گاهی ایمان به معنی اعتماد و باور (Belief) است. عده‌ای ایمان را به معنی وفاداری (Fidelity) به کار می‌برند که در این معنی خداوند را هم می‌توان مؤمن نامید. در مواردی ایمان به معنی اطاعت گرفته شده است و گاهی مفهوم دلبستگی و تعلق یافته است. در این کتاب برآنیم تا مفهوم فعل ایمان آوردن را از دیدگاه آیات قرآنی به دست آوریم. آیا مفاهیمی مانند: ترس، تسلیم، خشوع، آینده‌نگری، اراده،

اختیار، معرفت و مانند آن، جز مفهوم ایمان به حساب می‌آیند؟ آیا عمل جز ایمان است و آیا ایمان دلیل بردار است؟

به‌طور کلی مشخصه‌های مفهوم ایمان کدام است (ایمان چه چیزی هست)، ویژگی‌های سلبی ایمان چیست (ایمان چه چیزی نیست)، و چه مفاهیمی با مفهوم ایمان قابل جمع است؟ و آیا ایمان مفهومی دینی است یا مفهومی عام و شامل ایمان غیردینی هم می‌باشد؟ اینها نمونه سؤالاتی است که پاسخ‌یابی برای آنها به درک مفهوم درست ایمان کمک می‌نماید.

موضوع دیگری که در کنار مفهوم‌یابی ایمان مورد توجه کتاب حاضر قرار گرفته، بحث گونه‌های ایمان (Types) است که بی‌ارتباط با موضوع مفهوم ایمان نیست. زیرا اگر انواع گوناگونی از مؤمنی کردن و ایمان آوری را پذیرا شدیم و منشا این تنوع را به وجود مجموعه مشخصه‌های متفاوتی برای مفهوم ایمان نسبت دادیم؛ در واقع تعاریف متفاوتی برای فعل ایمان ارائه کرده‌ایم. البته ممکن است گونه‌های مورد نظر در یک چارچوب مفهومی و بر اساس متعلقات ایمان پدیدار بشود که این موضوع محتوای فرضیه مختار این بخش از کتاب را تشکیل داده است.

به هر حال در بحث گونه‌ها دنبال اثبات این مطالب هستیم که آیا ایمان همه مؤمنان مشابه هم و از یک تعریف و یک مجموعه ویژگی‌های برخوردار است و اگر این چنین نیست، منشا گوناگونی ایمان مؤمنان چه چیزی است؟

بدین ترتیب کتاب حاضر به دو موضوع مفهوم و گونه‌های ایمان می‌پردازد و دریافت حدود و مشخصه‌های هر یک را در میان داده‌ها و گزاره‌های قرآنی جستجو می‌کند، اما قبل از آن مراجعه‌ای نه چندان گسترده به آراء صاحب‌نظران دو حوزه اسلامی و غیراسلامی در موضوع صورت گرفته است تا هم مدخلی باشد برای ورود به بحث و هم برای فهم کامل‌تر و صحیح‌تر مفهوم ایمان در

قرآن کریم زمینه سازی مناسب صورت گرفته باشد.

توضیح کامل‌تر موضوع، هدف و روش مباحث قرآنی و غیرقرآنی در ابتدای هر فصل کتاب ارائه شده است و در اینجا نیازی به شرح بیشتر دیده نمی‌شود. در ادامه سؤالات، فرضیه‌ها، منطق فصل بندی، مسیر و روش تحقیق کتاب به اختصار - از نظر می‌گذرد:

بر اساس دو موضوع مفهوم و گونه‌ها، سؤالات اصلی اثر حاضر به ترتیب زیر پیچیده شده است:

- مشخصه‌های محوری در شکل‌دادن مفهوم ایمان در نظریه‌های مهم را با چه قالب و رده‌بندی می‌توان مفهوم یابی کرد؟
- منشأ پیدایش گونه‌های ایمان چیست؟
- مفهوم ایمان در آموزش قرآنی بر مبنای چه مشخصه‌هایی تشکیل یافته است؟
- گونه‌های ایمان تا چه اندازه در آموزش قرآنی قابل پی‌جویی است؟
- بر مبنای مفاهیم جزئی، قرآن کریم چه هدفی را در ارائه مفهوم ایمان دنبال کرده است؟

چنانچه پیداست دو سؤال اول و دوم به موضوع مفهوم و گونه‌های ایمان در آراء متفکران مسلمان و غیرمسلمان و سؤال‌های سوم و چهارم به همین دو موضوع از منظر قرآنی آن مربوط است. پنجمین سؤال برای کسب و دریافت الگو و هدف کلی قرآن کریم از طرح بحث ایمان مطرح شده است و در حقیقت جنبه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از کل بحث را دارد.

فرضیه‌های کتاب که بر مبنای پاسخ به سؤالات پنج‌گانه ارائه شده است، به قرار زیر است:

• نظریه‌های موجود را می‌توان در دو گروه عمده نظریه‌هایی که ایمان را نوعی معرفت و آگاهی به گزاره‌های دینی می‌داند و نظریه‌هایی که ایمان را حالت روحی حاکی از اعتماد می‌داند، مورد بررسی قرار داد.

• گونه‌های ایمانی بر اساس دسته‌بندی متعلقات ایمان پدید می‌آید.

• قرآن کریم بر فطری بودن، اختیاری بودن و معرفت نبودن ایمان تأکید دارد.

• ایمان از نظر قرآن کریم ذومراتب و دارای گونه‌های مختلف است.

• قرآن کریم با نگاهی کارکردی به مسأله، بهره‌جویی از ایمان در صحنه عمل و زندگی (و البته برای نيل به سعادت اخروی) را دنبال کرده است.

سؤالات و فرضیه‌های برشمرده شده مبنا و موجد فصل‌بندی اثر بوده است و غیر از سؤال آخر که پاسخ آن در قالب جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از بحث ارائه شده است، هر یک از بقیه سؤالات محور فصل یا بخشی از کتاب قرار گرفته است.

سؤال اول، موضوع فصل اول را تشکیل داده است که در دو بخش مسلمانان و غیرمسلمانان بسط و گسترش یافته است.

دومین سؤال، محور فصل گونه‌های ایمانی شده است. همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، فصل‌های اول و دوم برای ورود به مباحث بعدی، جنبه مداخلی و مقدمه دارد. در پی یافتن پاسخ برای سؤال‌های سوم، چهارم و پنجم، فصل سوم به بررسی فرضیه‌های مربوطه در دو بخش مفهوم و گونه‌های ایمان در قرآن کریم می‌پردازد.

تحدید موضوع و تمرکز بحث بر دو موضوع مفهوم و گونه‌ها که هدف‌گذاری و تعیین مسیر برای طی کردن بحث را آسان ساخته است، می‌تواند عامل تمایز اثر حاضر با سایر کتب و پژوهش‌هایی که در زمینه ایمان صورت پذیرفته است به شمار رود. در واقع موضوع پژوهش حاضر می‌تواند بخشی از

پژوهش‌های کلی‌تر و گسترده‌تری به حساب آید که موضوع ایمان را از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار داده است. از این نظر تلاش صورت گرفته مسبق به سابقه است، با این وجود به نظر می‌رسد اتخاذ نگاه انحصاری به موضوع مفهوم ایمان ویژگی خاصی به پژوهش حاضر داده است. همچنین نکاتی روشی مانند بهره‌گیری از کلیه آیات مربوط به بحث و عدم بهره‌گیری از سایر منابع غیرقرآنی جز در مواردی که مفهوم آیه‌ای شبهه‌ناک بوده است و عدم اتخاذ موضع انتقادی نسبت به نظریه‌های متألهین مسیحی و متفکرین مسلمان و در مقابل تلاش برای یافتن نقاط مشترک، شاید بتواند از زوایای غیرتکراری پژوهش حاضر به حساب آید. ضمن اینکه بررسی موضوع گونه‌های ایمان، به صورت مستقل به ظاهر نباید سابقه مشابهتی داشته باشد.

مناسب است در پایان این سطور توضیحاتی در باره روش اجرایی اثر ارائه گردد. جزئیات بیشتر و تفصیلی‌تر در ابتدای فصل قرآنی کتاب (فصل سوم) آورده شده است.

در فصل اول برای نقل آراء متفکران مسیحی و مسلمان سعی بر آن بوده است بدون رویکرد انتقادی، مشخصه‌های مفهوم ایمان در نظریه‌های عمده و برجسته عالم اسلام و مسیحیت گزارش شود و در این گزارش‌گری هر جا که تبیین بیشتر و گسترده‌تر نظریه‌ای نیاز به بررسی آراء فرد یا افراد ذیل به آن نظریه بوده است، نسبت به این کار اقدام گردد. در این فصل از برداشت‌ها و تفاسیری که هر متفکر درباره آراء پیشینیان خود ارائه کرده است، غافل نمانده‌ایم. از جمله در موارد متعددی نظریات ایزوتسو را به نقد کشانده‌ایم یا مثلاً آراء شیخ طوسی درباره معتزله را مدنظر قرار داده‌ایم. منابعی که به نظر دست دوم می‌آید، مربوط به این مباحث است.

به‌طور کلی دایره گسترده سازی بحث تا حدی پیش رفته است که تصویر روشنی از نظریه ارائه شده به دست بیاید و این شیوه تأثیر خود را بر محدودیت یا گستردگی منابع مراجعه شده و تعداد افکار و ایده‌های برجسته شده گذاشته است. در فصل سوم، کنکاش در بازشناسی مفهوم ذاتی ایمان و مشخص کردن حدود و ثغور آن به‌عنوان یک مفهوم انتزاعی (abstract) که بیرون از اذهان واقعیتی مجسم ندارد با استعانت از مفاهیم نزدیک به موضوع بحث یا مفاهیم مقابل صورت گرفته است.

توضیح اینکه وقتی با ماهیمی مثل ایمان، امید و انتظار روبرو هستیم، تنها راه رسیدن به انگاره و الگویی از آن مفهوم این است که یک واحد گفت‌وگو (مثل مقاله، کتاب، کتاب) را انتخاب نماییم و مجموعه ویژگی‌هایی را که در گزاره‌های «واحد تحقیق» برای مفهوم مورد نظر برشمرده شده است، تشکیل دهنده چارچوب معنایی مفهوم مورد نظر به حساب آوریم. در این کتاب واحد گفت‌وگو کتاب، قرآن کریم بوده است که با بررسی گزاره‌های آن (آیات قرآنی) تلاش گردیده است مشخصه‌های مفهوم ایمان استخراج شود. توضیح بیشتر روش پیش گرفته شده در ابتدای فصل سوم به تفصیل آمده است.

امید آنکه توانسته باشیم از رهگذر کتاب حاضر، چارچوب مشخصی از مفهوم ایمان و مشخصه‌های آن در قرآن کریم ارائه کرده باشیم و با اثبات وسیع بودن دایره ایمان و فرصت انگاشتن این وسعت و فراگیری، قدم کوچکی در آگاهانیدن اهل تبلیغ برای جلب و جذب درست و مؤثر اینا بشری به وادی ایمان برداشته باشیم.